

Історія Голокосту має бути сучасною, щоб ми могли зрозуміти, що залишилося від гітлерівської епохи в нашій свідомості та нашому житті. Гітлеровий світогляд як такий не призвів до Голокосту, однак його неявна логіка породила новий тип руйнівної політики й нове розуміння людської здатності коїти масові вбивства. Поєднання ідеології та умов, яке виникло 1941 року, більше не повториться, однак може трапитися щось схоже. Тому почасти зусилля, необхідні для розуміння минулого, — це зусилля, необхідні для розуміння себе. Голокост — це не лише історія, а й застереження.

Вступ

Світ Гітлера

Гітлер вважав, що єдине знання, дане нам про майбутнє, — це межі нашої планети: «Площа поверхні точно виміряного простору». Екологія зводилася до питання нестачі ресурсів, тож існування означало змагання за землю. Незмінна структура життя полягала в поділі тваринних організмів на види, приречені на «внутрішню ізоляцію» та нескінченну смертельну боротьбу. Гітлер твердив, що людські раси є достоту такими, як біологічні види. У процесі еволюції найвищі раси й далі розвивалися з нижчих, а це означало, що схрещування різних видів можливе, але є гріхом. Раси мали би поводитися, як біологічні види: паруватися із подібними собі та прагнути знищувати інших. Для Гітлера це був закон — закон расової боротьби — так само певний, як закон тяжіння. Расова боротьба була нескінченною, а її результат — невизначеним. Раса могла перемагати і процвітати, або ж вимерти від голоду і зникнути.

У Гітлеровому світі панував закон джунглів. Люди мусили придушувати в собі будь-які схильності до милосердя та якомога краще розвивати свої хижацькі інстинкти. Так Гітлер зрікся основ політичної думки, згідно з якими люди відрізнялися від тварин своєю здатністю уявляти та створювати нові форми спільнот. Спираючись на це припущення, політичні мислителі намагалися описати не лише можливі, а й найсправедливіші форми суспільних відносин. Однак Гітлер вважав природу єдиною наявною, жорстокою і непоборною

істиною, а всі спроби мислити інакше — ілюзією. Карл Шмітт, провідний нацистський теоретик права, пояснював, що політика бере свій початок не з історії чи концепцій, а з нашого почуття ворожнечі. Наших расових ворогів обрала природа, а ми мусимо боротися, вбивати та помирати.

«Природа, — писав Гітлер, — не має політичних кордонів. Вона заселяє цю планету живими організмами й дає їм змогу вільно боротися за владу». Позаяк політику розглядали як природу, а природу — як боротьбу, політичній думці місця не лишалося. Таке тлумачення було радикальним втіленням поширеної у XIX столітті ідеї, що людські дії можна пояснити біологією. У 1880–1890-х роках того століття поважні мислителі та популяризатори знань під впливом Дарвінівської теорії природного добору висунули тезу, що цей прорив у зоології відповів на давні запитання політичної філософії. У роки молодості Гітлера розуміння дарвінізму, згідно з яким конкуренцію визначали як соціальне благо, проникло у всі політичні ідеології. Герберт Спенсер, британський поборник капіталізму, розглядав ринок як своєрідну екосферу, де виживають найсильніші та найкращі. Корисність, яку приносила необмежена конкуренція, виправдовувала її видимі недоліки. Противники капіталізму, як-от соціалісти Другого інтернаціоналу, також послуговувалися біологічними концепціями. Вони вважали класову боротьбу «науковим» явищем, а людину — одним із-посеред численних видів тварин, а не особливим творінням, наділеним людською сутністю. Карл Каутський, тодішній провідний марксистський теоретик, ревно наполягав на тому, що люди — це тварини.

Однак цих лібералів і соціалістів обмежувала (розуміли вони це чи ні!) відданість традиціям та інституціям; мисленеві звички, сформовані суспільним досвідом, заважали їм дійти до найрадикальніших висновків. Етика, яку вони сповідували, визнавала такі блага, як економічне зростання чи соціальна справедливість. Тож віра в те, що природна конкуренція

забезпечить ці надбання, була привабливою або зручною. Гітлер назвав свою книжку *Mein Kampf* — «Моя боротьба». Починаючи із цих двох слів упродовж двох довгих томів та двох десятиліть свого політичного життя він проявив незмірний нарцисизм, нещадну послідовність і завзятий нігілізм, часто поза межами розуміння інших. Невпинна боротьба рас була не елементом життя, а його сутністю. Вона не зводилася до створення теорії, а представляла всесвіт у всій його самотності. Боротьба була життям, а не засобом досягнення якоїсь мети. Гітлер не виправдовував її уявним процвітанням (капіталізмом) чи соціальною справедливістю (соціалізмом), як це робили інші. Гітлерові не йшлося про те, що бажана мета освячує криваві засоби. Мети не було, лише ворожнеча. Раса була реальною, тоді як індивіди та класи видавалися нетривкими та хибними конструктами. Боротьба не була метафорою чи аналогією, а явною й абсолютною істиною. Слабші поступалися місцем сильнішим, адже «світ — не для боягузливих народів». Це все, що треба було знати й у що вірити.

У своїй ідеології Гітлер відкидав релігійні та світські традиції і водночас на них опирався. Не будучи новатором, він запропонував певне розв'язання інтелектуальної і релігійної кризи. Подібно до інших, він намагався поєднати мислення і віру в одне ціле. Однак Гітлер прагнув отримати не величну синтезу, яка врятувала би душу й розум. Його вабила перспектива зіткнення, що знищила б обидві сутності. Гітлерова боротьба рас начебто спиралася на «наукове» обґрунтування, проте головною її метою, як він визначав, був «хліб насущний». Використовуючи ці слова, Гітлер покликався на один із найвідоміших християнських текстів, водночас глибоко змінюючи його значення. «Хліб наш насущний дай нам сьогодні», просять ті, хто читає молитву «Отче наш». Всесвіт, про

який мовиться в молитві, — метафізичний: тут є лад поза межами нашої планети і спільне для всіх сфер поняття добра. Ті, хто промовляє молитву «Отче наш», просять Бога «прости нам провини наші, як і ми прощаємо винуватцям нашим. І не введи нас у спокусу, але визволи нас від лукавого». У Гітлеровій «боротьбі за природні ресурси» гріхом було не злочинно загарбати все, що можна, а дати змогу іншим вижити. Милосердя порушувало порядок речей, оскільки завдяки йому слабкі мали потомство. Гітлер стверджував, що люди мусять відмовитися від біблійних заповідей. «Якщо я і прийму якусь заповідь Божу, — казав він, — то ось вона: Бережи свій вид».

Гітлер використовував звичні для християн образи та тропи: Бог, молитва, первородний гріх, заповіді, пророки, обраний народ, месія — навіть знаний із християнства потрійний поділ часу: рай, вигнання і, зрештою, спасіння. Людство живе в моральному бруді й мусить прагнути очистити себе і світ, щоб повернутися до раю. Рай як боротьба видів, а не гармонія творіння — це поєднання християнського стремління з видимим реалізмом біології. Тому тотальна війна здавалася не жахливою безцільністю, а єдиним сенсом людського існування. Природні багатства належали людині, як у Книзі Буття, але тільки тій, яка дотримується законів природи й бореться за неї. У «Мій боротьбі» і в Книзі Буття йдеться про те, що природа — це джерело ресурсів для людей: однак не для всіх, а лише звитяжних рас. Едем — це не сад, а окопи.

Тілесні стосунки — не проблема (як у Книзі Буття), а розв'язок. Переможці мусять вступати у статеві зносини. Першим обов'язком людини Гітлер вважав вбивство, другим — розмноження. Первородний гріх, який призвів до падіння людини, був вадою душі й розуму, а не тіла. Наша згуба, на думку Гітлера, полягає ось у чому: ми вміємо мислити і вважаємо, що представники інших рас теж на це здатні, а отже, визнаємо їх рівними собі. Люди пішли із «кривавого раю» Гітлера не через плотські втіхи. Люди покинули рай тому, що пізнали добро і зло.

У гріхопадінні та відокремленні людини від природи винуватцем стає інша істота, яка не є людською, але й не належить до природи, як-от змії із Книги Буття. Якщо люди справді були лише частиною природи, а природа, як доводить наука, є кривавою боротьбою, то людський вид занапастило щось позаприродне. Гітлер вважав, що саме євреї були носіями знання про добро та зло на землі і знищили рай. Це євреї сказав людям, що ті вищі за інших тварин і можуть творити своє майбутнє. Це євреї запровадив хибне розрізнення між політикою і природою, між людяністю і боротьбою. Гітлеру судилося, як він твердив, спокутувати первородний гріх єврейської духовності та відновити «кривавий рай». Оскільки *homo sapiens* можуть вижити лише завдяки нестримному винищенню рас, то єврейське домінування розуму над інстинктом призведе до вимирання виду. Раса потребувала «світогляду», який дасть змогу їй перемагати, — сліпої «віри» в її особливу абсурдну місію.

Спосіб, у який Гітлер обґрунтовував єврейську загрозу, — це своєрідне поєднання ідей релігії та зоології, які він сповідував. Якщо єврейський народ переможе, писав Гітлер, «тоді його лавровий вінець стане погребальним вінком людського виду». З одного боку, Гітлерове бачення всесвіту без людини представляло наукові ідеї про прадавню планету, на якій з'явилося людство. Після перемоги євреїв, вказував він, «земля знову мандруватиме всесвітом, вільна від людей, як це було мільйони років тому». З іншого боку, як зазначав Гітлер у тому самому абзаці «Моеї боротьби», прадавню землю, колыску рас і конфліктів, створив Бог. «Тому я вважаю, що дію за волею Творця. Воюючи з євреями, я бороню творіння Господа».

Гітлер гадав, що людство як біологічний вид ділиться на раси, однак не визнавав євреїв однією із них. Вони не належали ані до нижчої, ані до вищої раси. Це була не-раса, заперечення

раси. Раси послуговувалися законами природи й боролися за землю та їжу, тоді як євреї підкорялися чужій логіці «анти-природи». Відкидаючи потіху від завоювань нових територій, вони знехтували основний імператив природи і закликали інших діяти так само. Вони прагнули панувати над усією планетою та народами, що її населяють, вигадували задля цього універсальні ідеї, які відволікали раси від природної боротьби. Усе, що могла запропонувати планета, — це кров і землю, попри те, євреї примудрялися породжувати ідеї, що представляли світ не як екологічну пастку, а як упорядкований людський простір. Ідею політичної взаємодії — практику, що спонукала людей визнавати інших рівними собі, — принесли євреї.

Гітлерова критика полягала не в тому, що людські істоти були за своєю природою добрими, однак їх зіпсувала цивілізація, яка перебувала під надмірним впливом євреїв. Він вважав, що люди — це тварини, а будь-які етичні міркування — ознака єврейської деградації. Власне сама спроба встановити універсальний ідеал і прагнути до нього викликала в Гітлера ненависть. Генріх Гімmlер, його права рука, хоча й не стежив за всіма думками, які снував фюрер, однак вловив висновки: етика як така — це помилка; єдина мораль — це відданість расі. Гімmlер стверджував, що участь у масових вбивствах була правильним вчинком, адже це приносило расі внутрішню гармонію та єдність із природою. Труднощі, які ми відчуваємо, коли бачимо, наприклад, тисячі вбитих євреїв, знаменували вихід за рамки традиційної моралі. Тимчасовий стрес під час вбивств — гідна жертва заради майбутнього раси.

Будь-які нерасистські переконання Гітлер вважав єврейськими, а будь-які універсальні ідеї — механізмом єврейського домінування. І капіталізм, і комунізм були єврейськими винаходами, а позірна боротьба між ними — лише прикриттям єврейської жаги до світового панування. Кожна абстрактна ідея держави також походила від євреїв. «Немає чогось такого, — писав Гітлер, — як держава, що є самоціллю». «Найвище

прагнення людських істот» полягає не у «збереженні якоїсь держави чи уряду, а в збереженні виду». Під час расової боротьби сили природи розмиють межі держав, щоб: «Політичні кордони не відвертали нашу увагу від кордонів Вічного Права».

Із припущення, що держави — це не подиву гідне досягнення людства, а лише крихкі бар'єри, які зруйнує первісна сила природи, впливав висновок, що закон є радше партикулярним, а не загальним і що він утвір расової вищості, а не засіб досягнення рівності. Ганс Франк, особистий адвокат Гітлера, а під час Другої світової війни — генерал-губернатор окупованої Польщі, стверджував, що в основі закону лежать «основні елементи виживання нашого німецького народу». Законодавчі норми, які не спираються на ідею раси, — «безкровні абстракції». Єдиною метою закону була кодифікація миттєвих прозрінь фюрера щодо блага його раси. Німецьку концепцію *Rechtsstaat*, або держави, що керується принципом верховенства права, позбавили сенсу. Карл Шмітт наголошував, що і закон, і держава служили расі, тож важливо розуміти лише поняття раси. Ідея держави, яка ґрунтується на зовнішніх правових нормах, була фікцією, створеною, щоби підкорити сильних.

Проникаючи в неєврейські уми, універсальні ідеї, стверджував Гітлер, послаблювали расові спільноти на користь євреям. Зміст різноманітних політичних концепцій не мав значення, оскільки всі вони відігравали роль пасток на дурнів. Не було єврейських лібералів, єврейських націоналістів, єврейських месій і єврейських більшовиків: «Більшовизм — це позашлюбна дитина християнства. І те, і те вигадали євреї». Гітлер вважав Ісуса ворогом євреїв, вчення якого спотворив апостол Павло, тож воно стало ще одним фальшивим єврейським універсалізмом, що проповідує милосердя до слабкого. Від святого Павла до Лева Троцького, твердив Гітлер, були тільки євреї, які грали різні ролі, щоб звабити наївних. Концепції не мали ані історичного коріння, ані зв'язку з послідовністю подій чи творчістю окремих індивідів. Це були лише